

Автореф. дис. ... д.т.н. – К., 1999; ⁸ANSI/X3/SPARK Study group on data base management systems: interim report, FDT, 7:2, ACM, – New York, 1975.

Л.І. Шевченко, канд. філол. наук

МЕНТАЛЬНІСТЬ У ДИСКУРСІ ІНТЕЛЕКТУАЛІЗАЦІЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

У концептах теорії інтелектуалізації літературної мови аналізується ментальність як мовний код нації.

The category of mentality as the linguistic code of a nation is analyzed in terms of the theory of intellectualization of a literary language.

Гуманітарні дослідницькі парадокси значною мірою відбиті у розумінні категорії ментального: численні теоретичні роботи і методики аналізу залишають відкритим питання дефінітивної окресленості терміна. Зауважимо, точність визначення швидше нівелювала б проблему, ніж наближала до істини, тому що немає однозначного розуміння обсягу поняття: ментальне співвіднесене з первісними універсальними уявленнями про світ? диференційованими характеристиками світорозуміння і світовідчуття етносу / етносів? ментальне є специфікаційною константою чи еволюційно (культурно) змінною атрибутивністю національного світобачення? Лінгвістичний парадокс виявляється і в критеріях наукового опису: ментальність корелюється з «картиною світу» (тоді як «картина світу» відбиває насамперед первісний, язичницький світогляд), і ментальне ж, як правило, розглядають у контексті національних характеристик, тобто нівелюється логіка історичного, понятійного й ретроспективного аналізу мовних явищ. Ментальне включають у контекст культури, в той час як культура передусім синонімізована з інтегральною цивілізаційною характеристикою А. Боннера: «цивілізований», тобто «прищеплений» до культури. В епістемології присутнє і розуміння поняття «ментального» як відповідника до «інтелектуального», зокрема в концептах «школи інтелектуальної історії», де принципово декларується увага до «розвитку і зміни ментальних досягнень людства», «історії ідей»,

«виявлення духовних зразків», «інтелектуальних парадигм» чи «абсолютних передумов», а також їх зв'язку з історичною чи сучасною соціально-політичною дією¹.

Лінгвістика розуміє ментальне насамперед як мовний код етносу. Твердження В. фон Гумбольдта про те, що «відмінність мов полягає не тільки у відмінності звуків, але й у відмінності світобачення», а «у кожній мові закладено самобутнє світовідчуття»² розвинуто у класично відомій позиції О.О. Потебні. У полеміці з англійським соціологом Г. Спенсером, що заперечував вивчення історії мови у зв'язку з історією мислення і життя, О.О. Потебня доводить: «В історії мови на загальну увагу заслуговує, безперечно, вивчення не звукової оболонки слів, котре при всій своїй важливості має лише службове значення, а мисленнєвого змісту слів, неможливого, неіснуючого без мови, твореного і відтворюваного разом зі звуковою оболонкою слів»³. Таким чином, реальний зміст, реальні потенції і функції мови О.О. Потебня бачить лише у діалектичній взаємозалежності мовних форм і позамовних світоглядних, смислових, буттєвих реалій.

Пізніше Г.Г. Шпет, розвиваючи ідеї Е. Гуссерля, не лише аналізуватиме «дух», «душу» і «характер» народу як «об'єктивізацію сукупної суб'єктивності»⁴, але й послідовно визначатиме аргумент від дослідницької парадигми мовними фактами в їх історичній інтерпретації. Г.Г. Шпетові ж належить екскурс в історію питання про зв'язок етнічної психології та мовознавства. Аналізуючи науково-видавничу діяльність М. Лацаруса і В. Штейнталя, Г.Г. Шпет вважає за необхідне хронологізувати і паспортизувати «прекрасну» і «продуктивну» для науки ідею про такий міждисциплінарний зв'язок: «Загальна думка авторів етнічної психології про мову як окреслення і навіть ознаку нації стала популярною у ХІХ ст. під впливом Гердера і особливо з часу відомих «Промов до німецької нації» Фіхте. Наукове значення ця думка здобула у працях В. фон Гумбольдта. Але як спостереження, ця думка – досить стара. У «Строматах» Климента Александрійського я знайшов таку позначку: «Мову визначають так, що «це, мовляв, є спосіб висловлення думок, відлитий відповідно до характеру народу»⁵.

Новітня філософія ХХ ст. різних наукових напрямків не лише залучає лінгвістичний матеріал для об'єктивізації світоглядних

концепцій (М. Гайдеггер, Г.-Г. Гадамер, П. Рікьор та ін.), але й моделює світоглядну картину світу, деталізуючи естетичні архетипи, сукупність понятійних символів народу – весь спектр ментальних характеристик, виражених і у мовних формах. Логічно ця тенденція представлена в неординарній (і досі дискусійній) праці О. Шпенглера «Захід Європи», де характерологічне сприйняття буттєвості різними народами описується в системі домінанти символіки⁶.

Лінгвістична мотивація категорії ментальності системно виявлена, на наш погляд, у працях, що представляють семантичне моделювання картини світу⁷. Проте мовознавча інтерпретація самого терміна, як правило, залишається поза межами лінгвістичного аналізу. Загальнонаукове тлумачення ментальності як сукупності уявлень про світ всередині даної традиції, взятих у їх системному й операціональному аспектах⁸ не повністю відображає комплекс дефінітивних ознак наукової категорії.

Найбільш поширеним у мовознавстві є розуміння «менталітету» як специфічних понятійних уявлень народу, що відображені у словнику (передусім як чуттєві й образні уявлення) і особливо у формі символів, метафор і народнопоетичної фразеології. Проте вже В. фон Гумбольдт окреслив суть і складові проблеми нерозривної єдності загального і часткового (а названі форми є частковими щодо мовних репрезентацій мислення) в діалектичному становленні людства в цілому і окремих народів⁹. Саме народ як етнічна еволюційна єдність утворює свою, особливу світоглядну модель буття, де й окреслюються інтелектуальні межі, в яких етнос здатний до безкінечного людського розвитку. Зі своєї генетично й еволюційно мотивованої моделі світобачення народ може без сторонньої допомоги формулювати як часткові, так і загальні форми пізнання, властиві людській природі. І при уважному погляді на мову – все, що з'являється в наступні періоди, вже є в зародковому стані у періоди попередні.

Поняття менталітету, таким чином, співвідносне з інтегральними для етносу світоглядними поняттями, ознаками, символами, комунікативними формами, виявленими передусім у мові.

Лінгвістичний аналіз менталітетних ознак мовної свідомості українського народу зустрічається з властивими будь-якій

еволюційній теорії проблемами, що полягають у завжди неповному і недостатньо структурованому знанні об'єкта пізнання, що еволюціонує, в аспекті нашої проблематики – менталітету та його динамічних мовних форм.

Світова цивілізація як культурний і мисленнєвий феномен становить єдність і виявляється узагальненими для Homo sapiens інтелектуальними потенціями, ідеальними для структури пізнання вимірами розвитку і прогресу, еволюційною інтелектуальною динамікою людства, що співвідноситься з національними системами світобачення як абстрагований абсолютизм і безмір конкретних фактів.

Динаміка становлення української цивілізаційної моделі, інтелектуалізація літературної мови – якісно прогресуючої ознаки еволюційного розвитку нації – співвідносні з інтегральними цивілізаційними ознаками і мисленнєвими законами людства, проте завжди мотивовані специфікою менталітету, конкретним екстралінгвістичним контекстом буття народу.

Категоріальне окреслення менталітету в контексті концептуальної теорії прогресивного розвитку літературної мови спирається на розуміння інтелектуалізації як виміру змісту мови, реального наповнення суті поняття «менталітет».

Відтак формується дослідницька парадигма, де інтелектуалізація літературної мови розглядається як прогресуючий розвиток генетичної заданості і природної зумовленості, еволюції менталітету в історично і соціально змінній динаміці світу.

Звідси виникає потреба в окресленні змістового поля корелятивних категорій: український народ (етнос, нація) – як самодостатня етногенетична і цивілізаційна сутність; менталітет – природа світовідчуття, оригінальної цивілізаційної рефлексії на оточуючий світ; історико-соціальні обставини буття – конкретна, змінна, суспільно детермінована форма життя нації.

Виникаючи з індоєвропейського суперетносу, пройшовши стадіальний розвиток через праслов'янську язичницьку цілісність і східноєвропейську суперетнічну єдність – Руську землю, український народ еволюційно вичленовується і формується з розпадом історичної державності – Київської Русі.

Звідси спокуса менталітет (системну домінанту характерологічних, естетичних і етичних принципів буття народу)

співвідносити з досить чітко окресленою і новітньою в історичній безкінечності фазою розвитку. Проте підступність простоти не лише в неможливості при такому підході віднайти коріння народу в світовому етногенезі, але і безперспективність намагання сформулювати задовільні критерії при кваліфікації діагностуючих ознак будь-якого рівня як властивих українцям. Опис ознак менталітету лише на синхронному, або обмеженому в часі зрізі (якої глибини він не був би) та без урахування абсолютної історичної динаміки, повного еволюційного контексту не має великого смислу. К. Леві-Строс у «Структурній антропології» висловлюється ще різкіше: «Все питання полягає в тому, щоб з'ясувати ... чи має без знання історичного розвитку, що дійшов до сучасних форм, великий смисл найбільш проникливий аналіз окремої культури, який полягає в описі її реалій та їх функціональних зв'язків і в дослідженні динамічних процесів, завдяки яким кожний індивід впливає на свою культуру, а культура – на індивіда»¹⁰.

Логічною видається модель розвитку цивілізації (світової і національної) як еволюційної закономірності, де кожна наступна фаза, тенденція чи форма зумовлені попередніми обставинами і причинами. У передмові до книги М. Мосса, метафорично коментуючи ідею розвитку цивілізації, К. Леві-Строс пропонує власну гіпотетичну модель еволюційної тенденції. Людство, на думку антрополога, одержало в історичному «колись», з одного боку, структуру розуму, що складається з бінарних опозицій, з другого – детальний план її, представлений символами (емпірична реальність). Подальший розвиток – це лише уточнення класифікацій, перегрупування елементів, з'ясування зв'язків, відкриття нових ресурсів у рамках того, що закрито і незмінне.

Принциповість викладеної ідеї – в утвердженні стадіальності, структури і змісту цивілізації як процесу вдосконалення інтелектуальних світоглядних потенцій людства, що становлять, таким чином, онтологічну характеристику людини.

Позиція К. Леві-Строса контамінує з принципами нашого дослідження. Логічна, понятійна і чуттєва модель світу як основа інтелектуальної парадигми національного світобачення бере початки вже у суперетнічній індоєвропейській єдності. У давній період передньоазіатського співжиття індоєвропейської сім'ї народів

формується глибинні опозиції і символи свідомості, реліктові форми пізнання світу та його логічно-чуттєвого відтворення в поняттях. Розвиток народів, їх цивілізаційної свідомості та її поняттєвого втілення – це вже «уточнення», трансформація, формування якісно нової культурної реальності, що залежала і залежить від конкретних історико-соціальних обставин, географічного середовища, внутрішніх інтелектуальних потенцій народу і його мови.

Коли Є.М. Мелетинський, коментуючи К. Леві-Строса, акцентує увагу на тезі антрополога: «При переході від культури до культури медіатори змінюються, але логічна медіація залишається. Визначальними початками є функції і відношення у системі, а остання пов'язана з культурно-етнографічним контекстом»¹², – абсолютну рацію мають і автор, і науковий коментатор. Логічна медіація у формі бінарних опозицій (як принцип і форма будь-яких корелюючих ознак) – генетично властива інтелектуальна ознака людства, наднаціональний, структурно-понятійний цивілізаційний мисленнєвий рівень. Врешті К. Леві-Строс відходить від абстрагування як класичної форми викладу світоглядних теорій і фактично визначає ці опозиції: *ясний – темний, голосний – тихий, м'який – твердий, верхній – нижній, лівий – правий, попередній – наступний, земний – небесний* та ін.¹³

Принцип бінарності як універсальну модель інтелектуального осягнення світу продуктивно представлено й у лінгвістичних дослідженнях. Так, М.М. Маковський, порівнюючи міфологічну символіку в індоєвропейських мовах, аналізує етимологію бінарних опозицій “*лівий – правий*”, “*місяць – сонце*”, “*гарний – поганий*” та ряд семантичних протиставлень, що в іншій дослідницькій парадигмі, але концептуально співмірно з науковою позицією К. Леві-Строса представляють сутнісну природу мисленнєвої діяльності індоєвропейців¹⁴.

Медіатори національного світобачення відбиватимуть специфікацію, властиві даній культурі антонімічні й синонімічні понятійні парадигми. Їх репрезентуватимуть різні мовні форми, типи сполучуваності, семантико-понятійна і фразеологічна усталеність і т.д., але інтелектуальна модель світу, представлена у мисленні гіпотетично модельованої індоєвропейської суперетнічної єдності,

буде спільним цивілізаційним критерієм для народів, що утворилися з цієї єдності.

Менталітет і його мовні форми характеризуються системністю і, за афористичним висловом Л.М. Гумільова, «Смерть етносу – це розпад системної цілісності, а не поголовне винищення всіх персоналій, що до неї входять»¹⁵. Оригінальність світоглядна, етична, образна чи етнографічна тільки тоді може бути індикатором своєрідності, неповторності, коли вона виявляється закономірно у певній ситуації чи контексті і має символічну природу, глибинний підтекст. Як узагальнене знання, символ стану, думки, дії чи образу – медіатор (найбільш системно виявлений – мовний) має певні функції і відношення у світоглядній системі народу. Аналіз конкретних мовних медіаторів, їх характеристик, функцій і місця в системі – об'єктивний, предметний опис менталітету нації.

Мовна система (як і будь-яка систематизуюча модель життя народу) невіддільна від культурно-етнографічного і соціально-політичного контексту. Менталітет – світоглядно-чуттєва абстракція, проте виявляється він конкретно у формах свідомості, дії, волевиявлення, естетичного критерію та ін., акумульованих і відбитих насамперед у слові. Екстралінгвістичні обставини впливають на менталітет, зміщуючи акценти, нівелюючи смислову визначеність, формуючи нові функціональні відношення. Семантичні трансформації, розширення числа загальномовних метафор, функціональна спеціалізація в сучасній українській літературній мові фразеології фольклорного походження та ін. – показники таких змін.

Окреслюючи позицію щодо історичної структури українського менталітету, видається правомірним виділити кілька цивілізаційних рівнів, що сформували його цілісність і об'єктивну неповторність. Насамперед ідеться про генетично початковий (історично і фактологічно модельований як прагенетична реальність) період праїндоевропейської єдності. У цю історико-цивілізаційну добу закладаються спільні інтелектуальні домінанти мислення народів: основні понятійно-просторові, понятійно-предметні корелятиви, конкретні стійкі процесуальні та атрибутивні характеристики дійсності і базова міфологічна символіка – показник не лише світоглядної цілісності потенцій абстрактного мислення, а й (за

мовними фактами) спільної історичної прабатьківщини народів індоєвропейської сім'ї мов¹⁶.

Іншим цивілізаційним рівнем становлення українського менталітету став період спільнослов'янської єдності та її подальшої диференціації – аж до початків формування національної своєрідності. Базова система світоглядно-просторових, конкретно-понятійних, абстрактних корелятивів, міфологічної символіки та естетики значною мірою переосмислюється, що пов'язано не лише з історичною та цивілізаційною стадіальністю, але і зміною місцерозвитку слов'янських народів. Конструкти інтелектуального моделювання світу принципово не змінюються – уточнюється лише їх фактологічне наповнення: ієрархія образів-символів, цивілізаційна деталізація загально окреслених понять, складається певна закономірність етичних та естетичних характеристик. В успадкованій з індоєвропейської традиції бінарно модельованого світу насамперед акцентуються у мові реалії нового ландшафту, тваринного і рослинного світу, принципів господарської діяльності (передньоазійські *лавр, кипарис, пальма, фінік, мірт* та ін. відходять на функціональну периферію, так само як і *леопард, барс, тигр* і т. ін.; натомість системно відтворюються мовоформи *сосна, береза, дуб, верба, тополя, калина* та ін., чи *вовк, лисиця, ведмідь, заєць* і т.д.). Світоглядні міфологічні уявлення язичницької культури виявляються передусім в образах оточуючого світу, а мовні форми акумулюють естетичні й понятійні універсалії. Це час розгорнення метафор, народження Символу, абсолютної мовно-понятійної субстанції, що позначає всезагальність. Аналогічно до давньогерманської тотемної знаковості (вепр, ведмідь, вовк та ін.) у слов'янських мовах символічного, а пізніше – і персоніфікованого – значення набувають образи лисиці, вовка, зайця, ворони, орла, ластівки і под., що широко відбито у фольклорних жанрах. Важливо, що в цей період активно відбувається процес полісемантизації лексики, інтелектуального узагальнення й абстрагування, закріплення в мовних формах здатності мислення до типології асоціативних перенесень. Писемні пам'ятки східних слов'ян відтворюють полісемантими: **вино** – 1. Вино, хмільний напій з ягід; 2. Ягоди винограду, виноград; 3. Виноградна лоза, виноградник; а також фразеологічні звороти **въ винѣ**, **вино вареноє**, **вино цвѣтвьноє**, **вино**

морськоє і похідні *винарь*, *виничина*¹⁷; *вишня* / *вишенья* – гілки вишняку і географічна назва “*Вишня*”¹⁸; *ворона* – (від *воронъ* у значенні птаха і масті коня) – і спільнокореневі *ворониц*, *вороньць*¹⁹; *воск* / *воскъ* – речовина і навощена дощечка для писання, а також похідні: *вощаниця*, *вощаныи*, *вощина*, *вощъникъ*, *вощъныи поуодъ*, *вощъць*²⁰ та ін.

Особливості розвитку лексики спільнослов'янського періоду, такі як багатозначність, продуктивність граматичного словотворення від похідної основи, здатність до фразеологізації, можливість виступати в ролі власних назв – все це говорить про активність і регулярність процесів мовної інтелектуалізації цього періоду. Так, словоформа *береза* є похідною для прикметника *березовий* (*березовъ ... Березовый: и ѡддху люди листъ липовъ, короу березовоу*) і власної назви *березолъ: М/сць апри/л/ рекомыи березозолъ ...*)²¹; іменник *бобер* розвивається в словоформи та їх значення: *бобръ (ажє оукрадетъ кто бвбръ ... бвбръ трудолюбивъ ...)*; шкура бобра (*бобровина ... надатъ ... боровину і хвостъ бобровъ ...*); присвійне до *бобръ (ѡдатъ бобровину і хвостъ бобровъ)*²² та ін.

Подальший розвиток цієї лексики співвідносний з усіма слов'янськими мовами. У староукраїнській мові активно функціонують і розширюють семантичне поле словоформи: *береза* (1. береза; 2. *береза* – назва річки у Троїцькому воєводстві. – і спільнокореневі: *березкий* – дворець *Березкий*; *Березникъ* – березовий гай; *бобръ* (1. бобер; 2. шкура бобра як вид податі. – І похідні: *бобровникъ*, *бобровый* – *гоны боброве*, *ловы боброве*; *Бобруйскій* – власна назва; *Бобрыкович* – власна назва)²³ і т.д.

Реєстр лексики, яка увійшла до староукраїнської, а пізніше й нової української літературної мови з давньоруської, включає базові понятійні номінації. Свідченням її поширення є і широка географія власних назв, що постали як результат семантичної спеціалізації слова та відбивають територіальне розселення слов'ян і спільну етногенетичну природу. Сучасна українська літературна мова значну частину названих словоформ відносить до лексики міжстильової, характеризованої високою частотністю використання.

Наступний етап у становленні менталітету – власне національний. Це період інтелектуальної гармонізації етносу і світу,

відтворення багатовимірності буття у понятійному й образному розмаїтті, що складає специфічну систему логічних й асоціативних взаємозалежностей, послідовностей. Національна мова, реально уособлюючи менталітет народу, формується як система норм, можливостей, мовних допусків і нормативності даного (парадигматика) і функціонального (синтагматика). Її характер і тенденції розвитку значною мірою мотивуються психологічними особливостями народу.

З поміж реалій об'єктивного світу **системно** відтворюються й виокремлюються ті, що співвідносяться з національним світобаченням (укр. *тополя, верба, калина, терен, смерека* та ін.; *голуб / голубка, ластівка, орел, сокіл, ворон, чайка* і под.). Актуалізація символічних координат буттєвості формує понятійні допуски та обмеження, що представлені в мові постійними означеннями, загальномовними метафорами й універсальними символами: **орел, сокіл** – *вільний, вороний, гордий, крилатий, молодий, сизий, сизокрилий, ясний*; **голуб / голубка** – *білий, легкий, сизий, воркітливий*; **лелека** – *білий, одинокий, старий, сумний, чорний*; **лебідь** – *білий, гордий, дикий, милий*; **тополя** – *біла, висока, довга, гола, молода, похилена, стара, суха, тонка*; **калина** – *гарна, червона, яскрава, стигла, хороша* та ін.

Знаковість символічних форм у літературній формі національної мови одночасно створює можливість виходу за межі понятійно-образного обмеження, можливості реалізації в «провокуючому» щодо синтагматичної сполучуваності контексті, що, врешті, є іманентною характеристикою мови з погляду потенційної багатозначності будь-якої лексеми. Відповідно, в літературній мові розвинуто епітетний ряд: **орел, сокіл** – *безжурний, бронзоперий, великий, величезний, відважний, вільний, вороний, всевладний, всюдисущий, голодний, гордий, гордовитий, дурноголовий, дужий, криводзьобий, крилатий, могутній, молодий, одинокий, потворний, прекрасний, приборканий, сизий, сизокрилий, сизоперий, сильний, сміливий, стервоїдний, страшний, хижий, чорний, чорнокрилий, ясний²⁴*; **голуб / голубка** – *бідний, білий, білогрудий, білокрилий, біло-сизий, воркітливий, голубий, доглянутий, зелено-сизий, легкий, легкокрилий, милий, рожево-сизий, сизий, сизо-голубий, сизокрилий²⁵* та ін.

Вочевидь, тенденція інтелектуального розвитку літературної мови, коли символічні форми породжують найчисленніші асоціативні ряди епітетних абстракцій, втілюють здатність до множинності персоніфікованих контекстів, а отже, і розвитку синтагматичної сполучуваності. Остання характеристика, в свою чергу, розширює полісемантему, сприяє її актуалізації в національній літературній мові. Теоретичне осмислення цих тенденцій збігається з тезою М. Маковського, який, інтерпретуючи тезу Ф. Ніцше про мову, складену винятково з метафор, що їх постійне творення є основоположним інстинктом людини, хоча вона і не усвідомлює метафоричного характеру своєї мови, обґрунтовує думку, знову ж таки метафоризовану: «Мова – це своєрідне кладовище метафор: слово, що колись було метафорою, з часом може втратити свої явно метафоричні властивості, але потім знову зазанати метафоричних перетворень, що часто не подібні до початкових»²⁶.

Ще М. Мерло-Понті значення мови виводив із глибинного значеннєвого ядра («власного тіла»), що, спонтанно виявляючи себе, присутнє в будь-якій перспективі. У такий спосіб дослідник прагнув уникнути крайнощів суб'єктивізму й об'єктивізму і одночасно зрозуміти цілісну природу сущого²⁷, його інтелектуальну довершеність. Мова – не атрибут ментального, а навпаки – вона є фігурантом онтологічного аналізу, і отже, ментальне кваліфікується в статусі форм розкриття первісного, «дикого буття» (за М. Мерло-Понті), що перегукується з феноменологією Е. Гуссерля, його ідеями «життєвого світу», світу об'єктного і чуттєвого як нерозривної єдності.

Інтелектуалізм об'єктного (світу «тут-у-собі») є прямою співмірністю людини з явищем, подією, предметом. Потенції інтелектуального в ньому виявлені у здатності мислити, називати, вичленовувати з ряду подібних, проводити аналогії між ними. Не важливою в цьому аспекті є послідовність виникнення перших номінацій – важливим є сам принцип називання, пряма кореляція «предметність – номінація». *Весна, осінь, ранок, полудень, ріка, море* та ін. позначають саме ці реалії (і ніщо інше), вичленовуючи їх із ряду інших. Цей принцип трансформується в процесі розвитку цивілізації: багатоманітність світу викликає необхідність у нових номінаціях, уточнених, деталізованих, співмірних на вісях

синонімічній, антонімічній. Формуються полісемантичні парадигми, слово дістає семантичного виміру в комунікації, що призводить до розрізнення значення в парадигматиці та синтагматиці.

Так вицленовується проблема інтелектуалізації як еволюції слова. Усвідомлення світу «там-поза-мною» характеризує новий етап мисленнєвої діяльності, здатність абстрагуватися від конкретики й оцінювати або чуттєво відтворювати дійсність. *Весна, осінь, ранок, полудень* та ін. первісно часові категорії моделюються як співмірні з тривалістю й періодами життя, і звідси типологічна модель: *весна (осінь, ранок, полудень) життя (віку), ріка (море, океан) життя* й аж до Шевченкового асоціативного перегуку: «*Не спалося. А ніч, як море...*»).

Об'єктне і чуттєве постають у перспективі культурної динаміки національної мови як грані цілісного світобачення, ментальної специфікації, визначаючи інтелектуальну спроможність осягнення світу і здатність мислячої людини до еволюційного розвитку. Ментальність у такому лінгвістичному контексті визначається як мовний код етносу – генетично успадкований, історично змінний, цивілізаційно корельований з етногенетичними витоками і «набутиим досвідом» народу. Мовні форми ментальності історично змінні, стадіальні, відкриті для розвитку і трансформації, а також лінгвістичних інтерпретацій.

¹Культурология. XX век. Словарь. – СПб., 1997. – С. 536-537;

²Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию. – М., 1984. – С. 319;

³Потебня А.А. Из записок по русской грамматике. – Х., 1899. – Т. 3;

⁴Шпет Г.Г. Введение в этническую психологию. – СПб., 1996. – С. 9; ⁵Там само. – С. 145; ⁶Шпенглер О. Закат Европы. – М., 1993; ⁷Benveniste E. Indo-European language and society. – Lnd, 1973; Гамкрелидзе Т.В., Иванов В.В. Индоевропейский язык и индоевропейцы. – Тбилиси, 1984. – Т. 1-2; Иванов В.В., Топоров В.Н. Славянские языковые моделирующие системы. – М., 1965; Петрухин В.Я. О картине мира у скандинавов-язычников (по "памятным камням" V-XI вв.) // Скандинавский сборник. – 1978. – Т. 24. – С. 148-166; Тодорова Т.В. Семантическая структура древнегерманской модели мира. – М., 1994 та ін.; ⁸Мифы народов мира. – М., 1994. – Т. 2. – С. 161; ⁹Гумбольдт В. фон. О различии организмов человеческого языка и о влиянии этого различия на умственное различие человеческого рода. – СПб., 1889. – С. 12-20; ¹⁰Леви-Строс К. Структурная антропология. М., 1985. – С. 501; ¹¹Мелетинский Е.М. Мифология и фольклор в трудах К. Леви-

Строса // К. Леви-Строс. Структурная антропология. – С. 507; ¹²Леви-Строс К. Структура мифов // Вопросы филологии. – 1970. – № 7; Він же. Мифологичные I. Сырое и вареное // Семиотика и искусствометрия. – М., 1972.; Миф, ритуал и генетика // Природа. – 1978. – №1; ¹³Маковский М.М. Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках. – М., 1996; ¹⁴Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера Земли. – Л., 1989. – С. 119; ¹⁵Гамкрелидзе Р.О., Иванов Вяч. Вс. Указ. раб.; Маковский М.М. Указ. раб.; ¹⁶Словарь древнерусского языка (XI-XIV вв.) – В 10 т. / Под ред. Р.И. Аванесова. – Т. 1. – С. 428-430; ¹⁷Там само. – Т. 1. – С. 438; ¹⁸Там само. – Т. 1. – С. 476; ¹⁹Там само. – Т. 1. – С. 478; ²⁰Там само. – Т. 1. – С. 155; ²¹Там само. – Т. 1. – С. 248; ²²Там само. – Т. 1. – С. 102; ²³Билик С.П., Ермоленко С.Я., Пустовіт Л.О. Словник епітетів української мови / За ред. С.Я. Ермоленко. – К., 1998. – С. 236; ²⁴Там само. – С. 87; ²⁵Маковский М.М. Указ раб. – С. 16; ²⁶Там само. – С. 17; ²⁷Merlo-Ponti M. Phénoménologie de la perception. – Paris, 1945.

Н.В. Слухай, д-р філол. наук

ЛІНГВІСТИЧНІ ВИМІРИ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКОГО МІФУ: ПСИХОЛОГІЧНІ АСОЦІАТИВИ

Здійснено спробу провести лінгвосеміотичний аналіз однієї з найбільш впливових підсистем міфопоетичної мови – психологічних асоціативів – за їх роллю у складі типових ситуацій переходу і функціями в головних подіях сакральної історії особистості.

An attempt was made to carry out a linguistic and semiotic analysis of one of the most influential subsystems of the mythopoetic language – psychological associations – through studying their role in the composition of transitional situations and their functions in the major events of the sacred history of personality.

Психологічні асоціативи – це тип міфопоетичних значень у складі будь-якого компонента (предикат, актант, включно з хронотопом) пропозиції, яка описує типові ситуації переходу між світами міфопоетичного універсуму. Ситуації переходу, як правило, пов'язані з головними подіями сакральної історії особистості в загальнолюдському буттєво-етичному спектрі „світло-темрява”